

РОЛЬ АКТИВНОСТІ У ФОРМУВАННІ КОМУНІКАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Аналізується поняття активності людини, визначається поняття комунікативної активності в контексті комунікативної діяльності особистості, її мета, етапи, складові. Аналізуються причини виникнення комунікативної активності та фактори, що її гальмують. Доводиться, що на комунікативну активність особистості впливають її характерологічні риси, рівень інтелектуально-мовленнєвого розвитку.

Ключові слова: комунікативна активність, комунікативна діяльність, комунікативна взаємодія, комунікативна мета, мотиви, потреби, особистість.

Комунікативна діяльність є однією з провідних у становленні особистості, її соціалізації й адаптації. Питанню розвитку комунікативної діяльності, спілкування в онтогенезі присвячені численні праці вчених (К. Альбуханової-Славської, А. Бодальова, Л. Виготського, О. Леонтєва, М. Лісіної, С. Максименко, А. Петровського, Т. Пироженко та ін.). Однак праці вчених не набули цілісності, що актуалізує проблему подальшого дослідження.

Метою статті є аналіз активності як психологічної категорії, її ролі у формуванні комунікативної діяльності, визначення поняття комунікативної активності та її етапів.

Активність виконує спонукальну функцію при всіх видах діяльності, у тому числі – комунікативній.

В. Крем'янський розглядає активність як процес, який є сукупністю змін і дій предмета, що детермінується переважно ним самим і залежить, в основному, від його внутрішніх протиріч, які опосередковують зовнішні впливи (переважання внутрішньої детермінації) [2]. Однак це визначення не розкриває повною мірою її сутність.

Зарубіжні дослідники також вивчали феномен активності в діяльності. Так, Г. Лейбніц увів поняття "аперцепція", яке з часом стало синонімом внутрішньої психічної активності. Ідеомоторні акти, що були відкриті Д. Гартлі, переконливо свідчать про активність психіки, яка образами уяви породжує нервові імпульси, що забезпечують відповідні рухи.

А. Шинкарук, аналізуючи дослідження С. Смирнова щодо активності, відзначає, що дослідник першим аспектом діяльності соціальної природи образу світу бачить його генетичний аспект – зародження і розвиток образу світу в ході засвоєння і розвитку діяльності і спілкування [5].

С. Смирнов, вивчаючи активність, зауважує роль цілісного образу світу, на основі якого і генеруються пізнавальні процеси. Дослідник доводить, що сама можливість функціонування образу світу забезпечується її діяльністю і соціальною природою, тобто розкриває зв'язок між активністю і діяльністю. Зовнішня і внутрішня організація активності, на думку вченого, з її компонентами створюють єдність. Залежність внутрішніх факторів від її зовнішніх проявів характеризують феномени предмечування потреб, випробування цілі дією, функціональної фіксованості [5, с. 150].

Незважаючи на те, що поняття активності часто вживається у психологічних дослідженнях в різних поєднаннях – активність як діяльність, активність поведінки, комунікативна активність, соціальна активність, творча активність, активна особистісна позиція тощо не існує загальноприйнятого визначення активності на теоретичному рівні.

Як зауважує А. Шинкарук, до сучасного розуміння активності особистості, що необхідна для діяльності, комунікації в різних наукових школах провідними є різні її джерела. Активність людини в психоаналітиків зумовлюється інстинктивними спонуканнями (в основному це статевий інстинкт та інстинкт агресії). Тобто активність трактується як біологічна сила і протиставляється суб'єкту. У неофрейдизмі (А.Кардінер, Е. Фромм, К. Хорні) здійснили знайти витоки активності в оточуючому людину середовищі. У гуманістичній психології (А. Маслоу) на перший план виступає безперервне прагнення людини до самоактуалізації, самовираження, що детермінує її активність [6].

О. Скрипченко зазначає, що джерелом активності людини є потреби, що спонукають її діяти у певному напрямі [4]. Тобто джерело активності людини – її потреби. Задоволення комунікативних потреб людини передбачає процес оволодіння комунікативною діяльністю, опанування комунікативними вміннями і навичками, які визначаються під впливом соціального оточення.

Погоджуємося з О. Скрипченко, що принципова відмінність активності та діяльності полягає в тому, що діяльність у багатьох випадках виходить від потреби в предметі, а активність – із потреби в діяльності. Як зазначає дослідник, активність не тільки притаманна самій діяльності (наприклад, комунікативній), але й надає їй певного емоційного забарвлення, вона визначає діяльність і є рушійною силою, джерелом пробудження комунікативного потенціалу людини [4, с. 270].

Комунікативна активність виявляється у плануванні комунікативної діяльності, використанні різних комунікативних засобів, подоланні комунікативних бар'єрів, комунікативній взаємодії особистості з навколишніми.

Комунікативна активність певною мірою співвідноситься з комунікативними нормами і правилами, хоча комунікативна активність визначається самим суб'єктом, його мотивами і потребами у комунікативній взаємодії з людьми.

Через комунікативну активність людина прагне створити такі умови для реалізації комунікативної діяльності, щоб вона задовольняла її потреби у комунікації, збагачувала внутрішній світ, надавала почуття внутрішньої гармонії.

Щодо комунікативної активності, то вона належить тільки людині. Відповідно суб'єктові комунікативної активності притаманні всі характеристики суб'єкта діяльності (психічні, моральні, соціальні тощо), але вони є особистісно та емоційно забарвленими.

Комунікативна активність виникає як життєвий витвір особистості, яка усвідомлює, що все необхідне від суспільства вона отримує тільки завдяки діяльності, якою вона обмінюється з іншими людьми.

Комунікативна активність породжується потребою в комунікативній взаємодії, характер комунікативної діяльності визначається й опосередковується вищими життєвими потребами. Але якщо не сформувалася комунікативна діяльність, то й комунікативна активність виявляється неповною мірою.

Якщо комунікативна діяльність особистості агресивно орієнтована, то й комунікативну активність вона також може виявляти у вигляді агресивних проявів.

Активність (як і діяльність) здійснюється впродовж усього життя людини, тому має тривалий, проте нерівномірний характер. Підвищення або зниження комунікативної активності не завжди пов'язані з інтелектуальним розвитком людини і не завжди відповідають біологічному вікові людини, її можливостям. На комунікативну активність також впливають особистісні, характерологічні риси, тип темпераменту. Комунікативна активність є мінливою, часто залежить від настрою суб'єкта комунікативної діяльності.

Комунікативна активність в процесі комунікативної діяльності може мати різну спрямованість – бути позитивно або негативно орієнтованою, орієнтованою на налагодження взаємовідносин з оточуючими, становлення дружніх стосунків.

Психологічну характеристику активності складають мотиви особистості, її спрямованість, ціннісні орієнтації, пізнавальні можливості. Без мотивації на комунікативну діяльність активність, у тому числі комунікативна, неможлива. Тобто мотиви пов'язані з комунікативною діяльністю, вони спонукають до неї.

Погоджуючись з дослідженнями О. Скрипченко [4, с.278], що активність, охоплюючи всю сферу її соціально-психологічних взаємодій містить сукупність мотивів, зазначимо, що для активності завжди характерна ієрархія мотивів, які в її внутрішній структурі мають певні ціннісні місця.

Активна людина намагається самореалізуватися в діяльності. Проте саморегуляція не обмежується контрольними функціями. У процесі саморегулювання особистість зважає не лише міру активності, а й власний стан, можливості, всю сукупність мотивів [4, с.278].

Комунікативна активність особистості реалізується в процесі її комунікативної діяльності і поведінки. Спираючись на дослідження організації активності людини розглянемо внутрішні і зовнішні її основи.

За А. Петровським [3] до внутрішньої організації активності відносяться мотиваційна, цільова та інструментальна основи. Розглянемо їх стосовно комунікативної активності.

- Мотиваційна основа комунікативної активності. Внутрішні переживання людиною стосунків з зовнішнім світом спонукають її до комунікативної діяльності. Також на мотиваційну сторону організації комунікативної діяльності впливають життєві потреби (у їжі, продовженні роду тощо); соціальні інтереси (необхідність комунікативно взаємодіяти з іншими людьми, здобувати певний соціальний статус тощо); екзистенціальні спонукання (потреба бути суб'єктом свого життя, створювати щось нове тощо).

- Цільова основа комунікативної активності спрямована на досягнення певної мети за допомогою комунікації. Комунікативна діяльність передбачає наявність в комунікативній активності наміру, який має бути здійсненим. Тобто у комунікативній меті діяльність постає як те, що необхідно здійснити, за для реалізації комунікативних мотивів були. Комунікативні мотиви не завжди усвідомлюються, проте комунікативна мета є усвідомленою. За А. Петровським [3] слід розрізняти кінцеву і проміжну комунікативну мету. Під проміжною комунікативною метою розуміємо умови для досягнення кінцевої комунікативної мети. Наприклад, людина хоче вступити у комунікативний зв'язок з особистістю, з якою не знайома, але її знає друг цієї людини. Виходячи з цієї ситуації проміжною комунікативною метою будуть переговори з другом для знайомства з особистістю, що зацікавила людину. Кінцевою метою є знайомство з новою людиною. Найважливішим у комунікативній діяльності є її усвідомлення її мети.

- Інструментальна основа комунікативної активності складається з комунікативних знань, умінь та навичок. Розвиток особистості неможливий без оволодіння людиною комунікативною діяльністю та мовленням. Тобто при комунікативній діяльності людина визначає комунікативні стратегії, уявляє, що зараз вона скаже. Отже, сукупність комунікативних уявлень можна назвати інструментальною основою комунікативної активності.

Засвоєння комунікативної діяльності виражається через комунікативні дії. Комунікативні дії частіше є усвідомленими, тому що спрямовані на досягнення певної усвідомленої мети. Комунікативні дії, що часто повторюються набувають функції комунікативних навичок.

Отже, комунікативна діяльність, комунікативні дії, виявляючись у зовнішніх мотиваційних, цільових, інструментальних взаємодіях індивіда, утворюють гнучку динамічну систему, яка складно співвідноситься з дійсністю.

Як зазначає О. Скрипченко, активність як діяльнісний стан людини – це цілісне утворення, що пов'язує процеси, які відбуваються у внутрішньому плані (становлення мотивів, мети) і в плані поведінки (діяльність, дії, операції) [4, с.293]. Теж саме можна сказати й про комунікативну активність.

Однією з форм проявів зниженої (або відсутньої) комунікативної активності є комунікативна не адаптивність. Інколи людина ставить перед собою комунікативну мету (а в певних випадках навпаки, її не усвідомлює), досягнення якої є проблематичним (бракує комунікативних знань, умінь, навичок, заважають риси характеру, інтелектуальні здібності або інші обставини), понад те – вибір мети може бути мотивований можливістю недосягнення цієї мети. У такому разі, безумовно, успіх у досягненні комунікативної мети не є гарантованим. У цьому суть активної комунікативної не адаптованості. Суть пасивної комунікативної не адаптованості полягає в тому, що людина не намагається досягнути комунікативної мети, є пасивною у комунікативній діяльності, не прагне до комунікативній взаємодії.

Суспільство визначає свої вимоги до комунікативної діяльності індивіда (норми, правила тощо), а людина "виробляє" власні, притаманні тільки їй форми комунікативної активності і впроваджує їх у комунікативну діяльність. Особистісна комунікативна активність формується тоді, коли в людини виробляється свій стиль комунікативної активності. Під стилем комунікативної активності розуміємо певні комунікативні засоби і прийоми, активно застосовуючи які особистість досягає комунікативної мети.

Погоджуємося з О. Скрипченко, що становлення особистості як суб'єкта діяльності відбувається не тільки в процесі оволодіння нею суспільно-історичними формами діяльності, не тільки в її здійсненні, але й в організації своєї діяльності та активності. Організація особистістю своєї активності у будь-якому виді діяльності зводиться до її мобілізації, узгодження з вимогами діяльності, поєднання з активністю інших людей. Ці риси становлять важливу характеристику особистості як суб'єкта діяльності [4, с. 295].

Рівень комунікативної активності залежить від узгодженості компонентів (емоційного, мотиваційного, операційного), від способу, завдяки якому особистість розв'язує комунікативні завдання, від позиції, яку вона має в комунікативній діяльності.

В організації комунікативної діяльності входить саморегуляція активності, яка не усвідомлюється особистістю: активізація сприймання та мислення, спосіб реалізації комунікативної діяльності, особистісні темпи комунікативної діяльності тощо. Саморегуляція в комунікативній діяльності спрямована на активізацію психічних процесів, у підтриманні її інтенсивності, забезпечуючи безперервність психічної активності протягом комунікативної діяльності. Часто високий рівень комунікативної активності підтримується емоційно-мотиваційним підкріпленням.

Особистість суб'єкта комунікативної діяльності створює підґрунтя для становлення і реалізації комунікативних якостей і вмінь, які детермінують комунікативну активність і навпаки.

Процес реалізації комунікативних якостей і вмінь починається із сприймання та аналізу суб'єктом конкретної комунікативної ситуації, з орієнтації в умовах цієї ситуації, усвідомлення комунікативної мети. Він ґрунтується на вмінні особистості активно трансформувати зовнішній вплив середовища у свідоме управління своєю комунікативною діяльністю відповідно до соціально-комунікативних норм і правил поведінки [1, с. 123].

Така активність суб'єкта комунікативної діяльності зумовлена наявністю комунікативних знань та навичок, сформованих на підґрунті комунікативного досвіду. Вона має своїм психологічним підґрунтям внутрішню позицію особистості щодо комунікативної діяльності, її учасників і самої себе. Позиція щодо комунікативної активності особистості складається з мотивів, переконань, почуттів, переживань, тобто з того, що утворює комунікативно-почуттєву сферу особистості. Погоджуємося з О. Корніякою, що це створює передумови для комунікативної активності, комунікативного контакту і встановлення певних комунікативних відносин у комунікативній діяльності, детермінованих усвідомленим вибором суб'єктом комунікативної діяльності її способів та засобів для досягнення комунікативної мети та розв'язання комунікативного завдання. Здійснити такий вибір складно, важко усвідомити вибір певної комунікативної стратегії через складність інтросуб'єктної взаємодії зв'язків суб'єкта зі світом [1, с. 124].

Якщо між особистостями виникає комунікативне взаєморозуміння, то це створює можливості для усвідомлення спільності мотивування їхньої діяльності та активізує комунікативну активність. Спільність мотивів до комунікації є тривалим процесом – вибору комунікативної тактики, комунікативної стратегії, в ході чого досягається комунікативне взаєморозуміння, формуються міжособистісні зв'язки.

О. Корніяка доходить висновку, що мотиваційна сфера особистості, підпорядкована загальному мотивуванню процесу спільної діяльності, становить внутрішній механізм здійснення суб'єктом комунікативної діяльності, у процесі якої реалізується комунікативна культура [1, с. 125].

Комунікативна активність в процесі комунікативної діяльності визначається особистісною мотивацією людини. Також комунікативна активність детермінується активним мовленнєвим розвитком дитини. З позицій діяльнісного підходу (О. Леонтьєв) комунікативна діяльність виступає як активна комунікативна взаємодія її суб'єктів. Мовленнєва діяльність є складовою комунікативної діяльності і має власну структуру. На нашу думку, утруднене мовлення (уроджені дефекти, патологія розвитку, знижений розумовий розвиток, що гальмує становлення мови тощо) не тільки знижує комунікативну активність, але й ускладнює комунікативну діяльність взагалі.

Спираючись на дослідження учених Т. Пироженко, О. Зимньої, О. Леонтьєва, М. Лісіної, А. Лурія, О. Корніяки, С. Рубінштейна в галузі комунікативної діяльності та спілкування визначимо такі етапи формування комунікативної активності особистості:

- Орієнтування на вибір комунікативного наміру, що є пов'язаним з мотивацією та добір засобів здійснення комунікативної діяльності відповідно до означеної мети;
- Планування певних висловлювань з застосуванням як вербальних, так і невербальних засобів;
- Реалізація комунікації (вербальної та невербальної);
- Самоконтроль за висловлюваннями, за відповідністю мови комунікативному задуму;
- Оцінка результату комунікативного акту (задоволеність або незадоволеність результатом).

Означені етапи реалізуються у особистості починаючи з певного віку (на нашу думку, молодшого шкільного або старшого дошкільного) за умови відповідності віку розумового розвитку.

Отже, аналізуючи вищевикладений матеріал, дійдемо висновків/

- Активність виконує спонукальну функцію у комунікативній діяльності.
- Джерелом комунікативної активності людини є її комунікативні потреби та мотивація на комунікацію.
- Комунікативна активність виявляється в комунікативній діяльності, використанні різних комунікативних засобів, подоланні комунікативних бар'єрів, комунікативної взаємодії особистості з оточуючими.
- Через комунікативну активність людина прагне створити такі умови для реалізації комунікативної діяльності, щоб вона задовольняла її потреби в комунікації, збагачувала внутрішній світ, надавала почуття внутрішньої гармонії.
- Комунікативна діяльність, виявляючись у зовнішніх мотиваційних, цільових, інструментальних взаємодіях індивіда утворює гнучку динамічну систему.
- Особистісна комунікативна активність виробляється за наявністю у особистості власного комунікативного стилю, під яким розуміємо певні комунікативні засоби і прийоми, активно застосовуючи які, особистість досягає комунікативної мети.
- На комунікативну активність впливає рівень мовленнєвого розвитку, характерологічно-особистісні риси. Утруднене

мовлення, що зумовлюється певними причинами, не тільки знижує комунікативну активність, але й ускладнює комунікативну діяльність взагалі.

Перспективою подальшого дослідження є структурно-функціональний аналіз комунікативної діяльності особистості та комунікативної активності як її складової за для визначення моделі розвитку комунікативної культури особистості.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Корніяка О.М.* Психологія комунікативної культури школяра / О. М. Корніяка. – К.: Міленіум, 2006. – 337 с.
2. *Кремянский В. И.* К анализу активности материальных систем / В.И. Кремянский // Вопросы философии. – 1969. – № 10. – С. 54 – 63.
3. *Петровский А. В., Ярошевский М. Г.* Краткий психологический словарь / А.В. Петровский, М. Г. Ярошевский. – М.: Политиздат, 1985 – 390 с.
4. *Скрипченко О. В.* Загальна психологія / О. В. Скрипченко, Л. В. Волинська, З.В. Огороднійчук. – К.: Каравела, 2009. – 464 с.
5. *Смирнов С.Д.* Психология образа: Проблема активности психического отражения / С.Д. Смирнов. – М.: МГУ, 1985. – 231 с.
6. *Шинкарюк А. І.* Психологія діяльності / А. І. Шинкарюк, В. А. Шинкарюк, Р. Г. Симко. – Кам.-Поділ.: Оіюм, 2009. – 207 с.

Подано до редакції 16.09.11
